

До разової Спеціалізованої вченої ради
Національного університету
«Одеська юридична академія»

РЕЦЕНЗІЯ

рецензента, доцента кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія», кандидата юридичних наук, доцента Стоянова Миколи Михайловича на дисертацію Кузнецової Людмили Валентинівни на тему: «Гарантії захисту економічних інтересів особи у кримінальному провадженні», подану на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – «Право»

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Актуальність теми дослідження зумовлена глибокою трансформацією економічних відносин та посиленням ролі кримінального процесу як важливого інструменту охорони прав і законних інтересів учасників провадження. Захист економічних прав особи є одним із пріоритетних завдань держави, що зафіксовано в Конституції України, яка гарантує економічну багатоманітність та непорушність права власності. У сучасних умовах виникає нагальна потреба у переосмисленні кримінального процесу: він має не лише забезпечувати ефективне переслідування, а й виконувати функцію охорони майнової сфери учасників, оскільки більшість процесуальних рішень - від арешту активів до спеціальної конфіскації - безпосередньо впливають на їхній економічний стан.

На сьогоднішній день спостерігається недостатній рівень системності у правовому регулюванні гарантій захисту економічних інтересів, що призводить до фрагментарного застосування норм та неоднакового їх тлумачення у судовій практиці. Відсутність єдиного концептуального підходу до визначення економічних інтересів як самостійного об'єкта процесуального захисту зумовлює виникнення правових прогалин та колізій. Це створює суттєві ризики надмірного втручання держави у сферу майнових прав особи, що робить критично важливим розробку

цілісного механізму, який забезпечив би передбачуваність та ефективність процесуальних рішень. Отже, потреба у науковому узагальненні та формуванні концептуальних засад функціонування системи відповідних гарантій визначає наукову новизну та практичну цінність дисертаційного дослідження.

Ступінь обґрунтованості наукових рекомендацій, положень і висновків, сформульованих у дисертації. Дисертаційне дослідження характеризується системним та послідовним підходом до вивчення предмету – гарантій захисту економічних інтересів особи у кримінальному провадженні.

Метою дисертаційного дослідження було дослідження особливості застосування кримінальних процесуальних гарантій захисту економічних інтересів особи під час розслідування, розгляду та вирішення кримінальних правопорушень, а також формулювання науково обґрунтованих пропозицій змін до чинного кримінального процесуального законодавства України.

Для досягнення зазначеної мети у дисертації вирішувалися такі завдання:

- дослідити сутність поняття «економічний інтерес» у кримінальному провадженні;
- проаналізувати гарантії захисту законних інтересів особи у кримінальному провадженні та вивчити механізм їхньої реалізації;
- встановити гарантії захисту економічних інтересів особи під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження;
- дослідити гарантії захисту економічних інтересів особи під час проведення гласних та негласних слідчих (розшукових) дій;
- вивчити особливості реалізації гарантій захисту економічних інтересів особи в суді першої інстанції;
- проаналізувати гарантії захисту економічних інтересів особи під час перегляду судових рішень;
- сформулювати пропозиції щодо вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства в частині забезпечення економічних інтересів особи.

У процесі дисертаційного дослідження було використано комплекс загальнонаукових та спеціально-юридичних методів пізнання. Діалектичний метод

застосовано для дослідження сутності категорій «законний інтерес», «економічний інтерес», а також механізму їхнього забезпечення у кримінальному провадженні. Формально-логічний метод використовувався при формулюванні авторських дефініцій, класифікації гарантій захисту економічних інтересів особи, визначенні критеріїв віднесення інформації до комерційної таємниці, а також при розробленні алгоритму оцінки судами питань повернення майна, яке стало предметом спеціальної конфіскації. Формально-юридичний (догматичний) метод було використано під час аналізу положень Конституції України, кримінального процесуального законодавства, законодавства у сфері державної реєстрації юридичних осіб, а також інших нормативно-правових актів, що регулюють захист економічних інтересів у кримінальному провадженні. Метод системного аналізу застосовано для дослідження механізму забезпечення економічних інтересів у кримінальному провадженні, визначення взаємозв'язку між окремими процесуальними гарантіями та встановлення їхнього місця у системі кримінального процесуального регулювання. Порівняльно-правовий метод використовувався при зіставленні різних процесуальних механізмів захисту майнових інтересів, аналізі співвідношення цивільних процесуальних та кримінальних процесуальних способів захисту права власності, а також під час оцінки окремих законодавчих конструкцій щодо їхньої ефективності та узгодженості із завданнями кримінального провадження. Метод узагальнення судової практики було використано під час аналізу судової практики у провадженнях, пов'язаних із тимчасовим доступом до речей і документів, застосуванням спеціальної конфіскації, поверненням майна та захистом прав власників майна у кримінальному провадженні. За допомогою прогностичного методу сформульовано пропозиції щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства та визначено перспективні напрями розвитку механізмів забезпечення економічних інтересів учасників кримінального провадження.

Теоретичною основою дисертаційного дослідження виступають наукові розробки українських вчених у галузі кримінального права, процесу, цивільного права та процесу, економіки та економічних досліджень тощо.

Нормативну базу дисертаційного дослідження становлять Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Цивільний кодекс України, інші закони та підзаконні нормативно-правові акти.

Основу емпіричної бази становлять ухвали слідчих суддів та судів апеляційної інстанції, постанови Верховного суду, вироки судів першої інстанції (всього 63 судові рішення). Результати дослідження свідчать про виконання поставлених наукових задач, є логічними та послідовними, аргументованими та новими для сучасної правової доктрини.

Рівень виконання поставленого наукового завдання та оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності. Дисертація складається із анотації, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, які включають шість підрозділів, висновків, списку використаних джерел (166 найменувань) та трьох додатків. Структура дисертації Кузнецової Л.В. не викликає заперечень. Виклад змісту дисертації логічний та послідовний.

У вступі обґрунтовано актуальність обраної тематики, сформульовано мету роботи та завдання дослідження, подано коротку характеристику результатів дослідження, ступінь їх апробації та публікації.

У першому розділі «Теоретико-правові засади захисту економічних інтересів особи у кримінальному провадженні» було досліджено сутність категорій «права» та «законні інтереси», а також сформульовано авторське визначення економічного інтересу. Встановлено, що ключова відмінність між ними полягає у характері зв'язку з волею учасника: права мають об'єктивний характер і визначаються статусом особи, тоді як законний інтерес має суб'єктивний вимір і пов'язаний із прагненням досягти позитивного результату. Економічний інтерес визначено як бажання учасника реалізувати свої економічні потреби, що зазнали обмежень внаслідок вчинення правопорушення або самої процесуальної діяльності.

Досліджено систему кримінальних процесуальних гарантій, які було класифіковано за декількома критеріями: за рівнем регулювання (конституційні та галузеві), за стадіями інтенсивного застосування (досудові та судові), за рівнем інтересу (публічні та приватні). Особливу увагу приділено класифікації за

характером втручання, де виділено превентивні гарантії (обмеження незаконного втручання), обмежувальні (регулювання примусу для завдань провадження) та компенсаційні (відновлення економічного стану).

Розкрито механізм забезпечення інтересу як систему активних дій учасників процесу, спрямованих на задоволення потреб, зумовлених наявністю відповідного інтересу. Доведено, що цей механізм може бути як активним, так і пасивним, залежно від того, чи реалізується він самим власником інтересу, чи уповноваженими посадовими особами в його інтересах. Наголошено на необхідності дотримання балансу між приватними інтересами особи та публічними інтересами держави і суспільства.

У другому розділі «Гарантії захисту економічних інтересів особи, які реалізуються на стадії досудового розслідування» було досліджено процесуальні інструменти захисту майна та інформації під час застосування заходів забезпечення провадження. Розроблено критерії віднесення відомостей до комерційної таємниці при розгляді клопотань про тимчасовий доступ, серед яких: зміст інформації, наслідки її розкриття та наявність заходів безпеки з боку власника. Обґрунтовано пропозицію щодо обов'язкового розгляду таких клопотань у закритому судовому засіданні для запобігання розголошенню конфіденційних даних.

Проаналізовано гарантії захисту законної підприємницької діяльності під час накладення арешту на майно та проведення обшуків. Запропоновано уточнити статтю 236 КПК України, встановивши вимогу проведення обшуку в час, коли завдається найменша шкода не лише звичайним заняттям особи, а й підприємницькій діяльності в місці проведення слідчої дії. Досліджено специфіку апеляційного оскарження ухвал про тимчасовий доступ, які можуть призвести до паралізування роботи суб'єкта господарювання.

Вивчено правові перешкоди у використанні спеціально утворених підприємств (СУП) для негласних слідчих дій та запропоновано спрощення порядку їхньої реєстрації через окремі нормативні акти. Також було досліджено межі застосування контрольованої закупки як форми контролю за вчиненням злочину та

надано її нормативне визначення, що базується на «думці слідчого та прокурора» щодо вільного обігу товару.

У третьому розділі «Гарантії захисту економічних інтересів особи, які реалізуються на судових стадіях» було досліджено особливості захисту майнових прав у судах першої та апеляційної інстанцій. Проаналізовано інститут досудової доповіді, де аргументовано доцільність виключення декларативних формулювань щодо «економічного добробуту» як підстави її складання, оскільки вони не є безпосередніми процесуальними критеріями.

Розглянуто механізми відшкодування шкоди в межах угод про визнання винуватості та примирення. Запропоновано включити відшкодування шкоди до складу «суспільного інтересу», що оцінюється судом, а для угод із юридичними особами визначити розмір та порядок такого відшкодування як істотну умову угоди. Встановлено, що суд має прискіпливо перевіряти реальну можливість обвинуваченого виконати взяті на себе майнові зобов'язання перед затвердженням угоди.

Досліджено гарантії захисту інтересів третіх осіб при застосуванні спеціальної конфіскації та запропоновано комплексний механізм повернення майна, що поєднує цивільні та кримінальні процесуальні засоби. Розроблено алгоритм для суддів апеляційної інстанції, який передбачає послідовну оцінку зв'язку особи з майном, способу його набуття, обізнаності про злочин та характеру відносин із контрагентом. Наголошено на важливості забезпечення «справедливої рівноваги» між загальним інтересом та захистом фундаментальних прав особи.

Всі поставлені завдання у дисертаційній роботі виконано в повному обсязі, зроблено відповідні висновки та сформульовано пропозиції позиції щодо внесення змін і доповнень до КПК України для усунення недоліків і прогалин, які виникають при реалізації гарантій захисту економічних інтересів особи у кримінальному провадженні.

Повнота викладених наукових положень в опублікованих працях. Основні наукові положення дисертації, висновки та рекомендації Кузнецової Л.В. достатньо повно представила у семи наукових публікаціях, у тому числі в чотирьох

статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України, а також трьох тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Теоретична та практична значимість результатів дисертаційного дослідження. Розроблені авторкою і викладені у дисертації наукові положення, висновки та рекомендації можуть бути використані в: науково-дослідній роботі – для подальших наукових досліджень механізму реалізації гарантії захисту економічних інтересів особи у кримінальному провадженні; правотворчій діяльності – для удосконалення нормативної регламентації процесуальних гарантій захисту економічних інтересів особи у кримінальному провадженні; правозастосовній діяльності – для забезпечення єдності у застосуванні положень кримінального процесуального законодавства під час застосування гарантій захисту економічних інтересів особи у кримінальному провадженні; навчальному процесі – при викладанні дисципліни «Кримінальний процес», а також спеціальних курсів «Права людини у сфері кримінальної юстиції», «Сучасні проблеми кримінального та кримінально-процесуального права», «Актуальні питання сучасного кримінального провадження» та ін.

Наукова новизна одержаних результатів Вивчення змісту дисертації Кузнецової Л.В. дає можливість стверджувати, що всі сформульовані авторкою елементи наукової новизни, отримані в ході дослідження є доведеними та такими, що несуть в собі низку концептуальних висновків і рекомендацій, що мають теоретичне та практичне значення. Зокрема, серед наукових ідей, які найбільше привернули увагу, слід виокремити наступні:

вперше:

- запропоновано визначення економічного інтересу у кримінальному процесі як бажання учасника кримінального провадження реалізувати свої економічні потреби, які були обмежені внаслідок вчинення (або підозри у вчиненні) кримінального правопорушення чи зазнають обмежень у зв'язку зі здійсненням кримінальної процесуальної діяльності, з використанням методів кримінального процесуального регулювання;

- розроблено критерії віднесення відомостей до комерційної таємниці під час вирішення питання про надання тимчасового доступу до речей і документів у кримінальному провадженні, до яких віднесено: зміст відповідної інформації; наслідки її розкриття для кримінального провадження та особи, права якої обмежуються; попередні дії володільця інформації, спрямовані на обмеження доступу до інформації;

- обґрунтовано необхідність удосконалення нормативного регулювання порядку укладення та затвердження угод шляхом закріплення відшкодування шкоди як складової суспільного інтересу, що підлягає оцінці прокурором і судом, а також визначення розміру та порядку відшкодування шкоди як істотної умови угоди із юридичною особою; доведено, що відсутність цілісного механізму вирішення майнових питань у межах угод зумовлює фрагментарність процесуального регулювання та послаблює гарантії захисту економічних інтересів особи та держави;

- запропоновано комплексний процесуальний механізм захисту майнових інтересів особи у випадках застосування спеціальної конфіскації за відсутності на момент ухвалення вироку належних правовстановлюючих документів, який передбачає послідовне використання цивільного та кримінального процесуальних механізмів шляхом ініціювання цивільного провадження про визнання права власності з одночасним забезпеченням позову, а після встановлення права власності – звернення до суду апеляційної інстанції з вимогою перегляду вироку в частині спеціальної конфіскації та поновлення строку апеляційного оскарження;

- розроблено алгоритм, яким керуються судді апеляційної інстанції при вирішенні питання щодо можливості повернення майна, що було предметом спеціальної конфіскації, який ґрунтується на послідовній оцінці: 1) наявності та характеру зв'язку між майном і особою, яка подає апеляційну скаргу; 2) способу набуття права власності з перевіркою відповідності такого способу звичній діловій практиці, наявності чи відсутності ознак фіктивності правочину та добросовісності набувача; 3) наявності зв'язку власника майна з подією кримінального правопорушення, що може свідчити про його обізнаність щодо ризику застосування спеціальної конфіскації; 4) характеру зв'язків між власником майна та особою, у якої

воно було набуто, включаючи наявність дружніх, сімейних чи ділових відносин, що можуть вказувати на фіктивність правочину та правомірність вилучення майна.

Дотримання принципів академічної доброчесності. У дисертаційному дослідженні та наукових публікаціях здобувачки НЕ виявлено текстових запозичень без посилання на першоджерело, фабрикації, фальсифікації та інших порушень принципів академічної доброчесності.

Щодо конфлікту інтересів. Рецензент не має реального чи потенційного конфлікту інтересів щодо здобувачки, Кузнецовою Людмилою Валентинівною, її наукового керівника, Мурзановської Аліни Владиславівни, та не є їх близькою особою.

Позитивно оцінюючи проведене дисертаційне дослідження, у порядку наукової дискусії необхідно звернути увагу на деяких питаннях, які потребують уточнення при публічному захисті дисертації.

1. Здобувач у роботі вперше пропонує авторське визначення економічного інтересу, базуючи його на прагненні учасника провадження реалізувати свої «економічні потреби», які зазнали обмежень. Проте використання такого широкого формулювання, як «економічні потреби», може призвести до розмивання меж об'єкта захисту, оскільки потреби кожної особи є вкрай суб'єктивними та не завжди мають чіткий юридичний вимір. Існує ризик, що така дефініція ускладнить роботу правоохоронних органів, які будуть змушені оцінювати будь-яке бажання особи щодо покращення свого майнового стану як «інтерес», що підлягає захисту. Видається за доцільне більш чітко розмежувати економічний інтерес як прагнення до вигоди та економічний інтерес як потребу у відновленні порушеного права власності. Надмірна широта терміна може створити умови для зловживань з боку учасників процесу, які намагатимуться видати свої комерційні ризики за процесуальні інтереси. Також опонент звертає увагу на те, що автор включає у визначення як обмеження через вчинення злочину, так і обмеження в силу самої процесуальної діяльності. Це фактично об'єднує в одну категорію інтереси потерпілого (відновлення стану) та підозрюваного (недопущення погіршення стану), що може вимагати різних механізмів гарантування. Бажано було б почути

аргументацію щодо того, чи не варто було б диференціювати ці потреби в самому визначенні.

2. Автор пропонує класифікувати гарантії захисту економічних інтересів за стадіями інтенсивного застосування, виділяючи гарантії досудового розслідування та судових стадій. Проте в самій роботі зазначається, що більшість цих гарантій (наприклад, арешт майна чи тимчасовий доступ) зустрічаються на обох стадіях, що робить такий поділ дещо умовним. Виникає питання: чи є критерій «інтенсивності» достатньо об'єктивним для наукової класифікації? За такого підходу деякі гарантії, які є виключно судовими (як-от розгляд цивільного позову чи спеціальна конфіскація), можуть бути штучно прирівняні за значенням до гарантій досудового розслідування. Це може створити хибне уявлення про рівнозначність втручання в економічну сферу на різних етапах провадження. Бажано було б уточнити, у чому саме полягає практична цінність виділення «інтенсивності» як критерію, та як цей підхід допоможе слідчому судді чи суду краще забезпечувати баланс інтересів у повсякденній діяльності.

Висловлені зауваження характеризують складність обраної теми й мають дискусійний та рекомендаційний характер, а тому істотно не впливають на загалом позитивну оцінку дисертаційного дослідження Кузнецової Людмили Валентинівни.

Резюмуючи, можна стверджувати, що дисертація Кузнецової Людмили Валентинівни є самостійним, завершеним науковим дослідженням, в якому авторка змогла комплексно розкрити теоретичну та практичну специфіку проблематики реалізації гарантій захисту економічних інтересів у кримінальному провадженні.

ЗАГАЛЬНИЙ ВИСНОВОК

Узагальнюючи викладене можна зазначити, що дисертація Кузнецової Людмили Валентинівни «Гарантії захисту економічних інтересів особи у кримінальному провадженні» є самостійною кваліфікаційною науковою працею, яка виконана здобувачкою особисто, містить нові науковообґрунтовані теоретичні результати проведених нею досліджень, що мають важливе значення для розвитку

науки. Рецензована робота відповідає спеціальності 081 – «Право» та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами), Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 (зі змінами), а також Вимогам до оформлення дисертації, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40 (зі змінами), а її авторка – Кузнецова Людмила Валентинівна заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Рецензент:

доцент кафедри кримінального процесу

Національного університету

«Одеська юридична академія»,

кандидат юридичних наук, доцент

Микола СТОЯНОВ